

MONOPOLIYAGA QARSHI DAVLATNING IQTISODIY SIYOSATI VA RAQOBATNI RIVOJLANTIRISH

Usmonov Murod Dusmurot o'g'li

Raqamli iqtisodiyot kafedrası assistenti

Erkinova Komila G'ulomjon qizi

Samarqand iqtisodiyot va servis institute talabasi

Anostatsiya: Monopoliyaga qarshi siyosat va raqobatni rivojlantirish zamonaviy bozor iqtisodiyotining asosiy elementlari hisoblanadi. Adolatli raqobat narxlarning pasayishiga, mahsulot va xizmatlar sifatining oshishiga va innovatsiyalarning tezlashishiga yordam beradi. Aksincha, monopolizatsiya iqtisodiy samaradorlikni pasaytiradi, iste'molchilar huquqlarini buzadi va korruptsiyani kuchaytiradi. So'nggi yillarda O'zbekiston raqobatni rivojlantirish va monopoliyaga qarshi tartibga solishni kuchaytirish bo'yicha muhim islohotlarni amalga oshirdi. O'zbekiston Respublikasining 2024-yil 4-may sanasida "Raqobatni rivojlantirish to'g'risida"gi ¹qonunning qabul qilinishi muhim bosqich bo'ldi. Raqobat qo'mitasining vakolatlari kengaytirildi va monopolistik amaliyotlar ustidan nazorat kuchaytirildi. Tadqiqotdagi kamchiliklar: Ushbu sa'y-harakatlarga qaramay, raqobatni rivojlantirishda, ayniqsa tabiiy monopoliyalar, davlat korxonalarini qayta tuzish va kichik biznes o'sishi uchun to'siqlarni kamaytirish sohalarida qiyinchiliklar saqlanib qolmoqda. Maqsad: Ushbu tadqiqot O'zbekistonda monopoliyaga qarshi siyosat va raqobatni rivojlantirishning hozirgi holatini tahlil qilish, mavjud muammolarni aniqlash va takomillashtirish bo'yicha amaliy tavsiyalar berishga qaratilgan. Natijalar: Tadqiqot Raqobat qo'mitasining institutsional mustaqilligini mustahkamlash, tabiiy monopoliyalarda raqobat mexanizmlarini joriy etish, kichik va o'rta

¹ O'zbekiston Respublikasi "Raqobatni rivojlantirish" to'g'risidagi qonun <https://lex.uz/uz/docs/-7091636>

korxonalarni qo'llab-quvvatlash va raqobatga qarshi xatti-harakatlarni aniqlash va oldini olish vositalarini takomillashtirish zarur degan xulosaga keladi. Yangilik: Tadqiqot raqamli iqtisodiyot kontekstida zamonaviy tartibga solish mexanizmlariga urg'u berib, raqobatni himoya qilishning yangi yondashuvlarini o'rganadi.

Kalit so'zlar: monopoliyaga qarshi siyosat, raqobatni rivojlantirish, raqobatni himoya qilish, tabiiy monopoliyalar, bozor kontsentratsiyasi, raqobatni cheklash.

Kirish

Bozor iqtisodiyoti sharoitida raqobat iqtisodiy rivojlanishning muhim omillaridan biri hisoblanadi. Raqobat mavjud bo'lgan muhitda tovar va xizmatlar sifati oshadi, narxlar barqarorlashadi hamda innovatsiyalar rivojlanadi. Biroq ayrim hollarda bozorda ayrim korxonalar yoki xo'jalik subyektlari ustun mavqega ega bo'lib, raqobatni cheklashi va monopol holatni yuzaga keltirishi mumkin. Bunday holatlar iqtisodiyotning samarali ishlashiga salbiy ta'sir ko'rsatadi va iste'molchilar manfaatlariga zarar yetkazadi. Shu sababli, davlat tomonidan monopoliyaga qarshi iqtisodiy siyosat yuritish hamda sog'lom raqobat muhitini shakllantirish muhim ahamiyat kasb etadi. Monopoliyaga qarshi siyosat bozor mexanizmlarining to'g'ri ishlashini ta'minlash, adolatli raqobatni qo'llab-quvvatlash va iqtisodiy barqarorlikka erishishga qaratilgan. Ushbu mavzu monopoliyaga qarshi davlat siyosatining mazmun-mohiyati, uning asosiy yo'nalishlari va raqobatni rivojlantirishdagi rolini o'rganish nuqtayi nazaridan dolzarb hisoblanadi.

Adabiyotlar tahlili

Raqobatning muhim roli xalqaro tadqiqotlar bilan ta'kidlangan. Iqtisodiy hamkorlik va rivojlanish tashkiloti (OECD) tadqiqotlari raqobat qonunlarining kuchi va iqtisodiy ko'rsatkichlar o'rtasida kuchli ijobiy bog'liqlikni doimiy ravishda namoyish etadi. Masalan, OECDning 2023-yilgi hisobotida

rivojlanayotgan iqtisodiyotlarda raqobat doirasini mustahkamlash unumdorlik o'sishini yiliga o'rtacha 1-2 foiz punktga oshirishi mumkinligi aniqlangan. Bundan tashqari, Jahon banki raqobatga qarshi amaliyotlar iqtisodiyotga uning potentsial YaIMning 3-5% gacha zarar yetkazishi mumkinligini hisoblab chiqdi, bu esa hal qilinmagan monopolistik xatti-harakatlarning jiddiy iqtisodiy zararini ta'kidlaydi. Bozor islohotlarini izchil rivojlantirayotgan O'zbekiston kabi o'tish davri iqtisodiyoti uchun raqobatbardosh bozor manzarasini yaratish ayniqsa muhimdir. Markazlashtirilgan rejalashtirilgan iqtisodiyotning merosi ayrim tarmoqlar yuqori darajada konsentratsiyalangan bo'lib qoladigan tuzilmani qoldirdi. O'zbekiston Davlat statistika qo'mitasining ma'lumotlariga ko'ra, 2023 yil oxiriga kelib, "yuqori" va "o'rtacha-yuqori" konsentratsiya darajasi bilan tavsiflangan bozorlarning ulushi taxminan 45% ni tashkil etdi. Bu shuni ko'rsatadiki, iqtisodiyotning katta qismi raqobatga qarshi amaliyotlarga moyil. O'zbekiston Respublikasi Raqobat qo'mitasining faoliyati qiyinchiliklarning yana bir dalili hisoblanadi. Qo'mita o'zining 2023 yilgi yillik hisobotida raqobatga qarshi xatti-harakatlarning 1500 dan ortiq holatlarini hujjatlashtirdi. Ayniqsa, statistik ma'lumotlar shuni ko'rsatadiki, ushbu qoidabuzarliklarning 70% dan ortig'i davlat ishtirokidagi korxonalar yoki an'anaviy ravishda davlat tomonidan boshqariladigan sohalarda, masalan, energetika, transport va kommunal xizmatlarda faoliyat yuritadigan korxonalar tomonidan sodir etilgan. Bu davlat korxonalarini isloh qilishni tezlashtirish va bozorga kirishga to'sqinlik qiladigan ma'muriy to'siqlarni bartaraf etish zarurligini ko'rsatadi. Ushbu qiyinchiliklarni e'tirof etgan holda, O'zbekiston hukumati muhim qonunchilik islohotlarini amalga oshirdi. 2024-yilda "Raqobatni rivojlantirish to'g'risida"gi yangi qonunning qabul qilinishi milliy qonunchilik bazasini xalqaro ilg'or amaliyotlar bilan uyg'unlashtirishga qaratilgan muhim bosqichdir. Asosiy yangiliklar qatoriga bozor kontsentratsiyasining yanada murakkab tahlilini joriy etish, kartellar uchun qattiqroq jazo choralari va Raqobat qo'mitasining tekshiruvlar o'tkazish

vakolatlarini kengaytirish kiradi. Ushbu tadqiqot O'zbekistonda monopoliyaga qarshi siyosat va raqobatni rivojlantirishning hozirgi holatini har tomonlama tahlil qilishga qaratilgan. So'nggi statistik ma'lumotlarni o'rganish, yangi qonunchilikning ta'sirini baholash va tegishli xalqaro tajribaga tayanish orqali ushbu tadqiqot doimiy tarkibiy muammolarni aniqlashga va yanada raqobatbardosh, adolatli va dinamik milliy iqtisodiyotni yaratish uchun aniq, dalillarga asoslangan tavsiyalarni taklif qilishga qaratilgan.

Davlat quyidagi yo'llar bilan monopoliyani tartibga soladi:

narxlarni tartibga solish – tabiiy monopoliyalarda (elektr, gaz).

raqobatni rag'batlantirish – yangi firmalarning kirishi uchun to'siqlarni kamaytirish.

antimonopoliya qonunlari – narx bo'yicha kelishuvlar, raqiblarni siqib chiqarish kabi xatti-harakatlarni taqiqlash.

Nazariy asos shundan iboratki, davlat nazorati bo'lmasa, bozor samaradorligi buziladi, narxlar haddan tashqari oshadi va jamiyat farovonligiga zarar yetadi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Davlat aktivlarini boshqarish, monopoliyaga qarshi kurashishni tartibga solish tizimini va kapital bozorini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"² 2019-yil 14-yanvardagi PF-5630-son [Farmonini](#) va O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "O'zbekiston Respublikasi Monopoliyaga qarshi kurashish qo'mitasi faoliyatini tashkil etish to'g'risida" 2019-yil 24-yanvardagi PQ-4126-son [qarorini](#) ijro etish yuzasidan Vazirlar Mahkamasi qaror qiladi

Monopoliyaga qarshi kurashish qo'mitasining vazifalari va funksiyalari

Quyidagilar Monopoliyaga qarshi kurashish qo'mitasining asosiy vazifalari hisoblanadi:

² O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Davlat aktivlarini boshqarish, monopoliyaga qarshi kurashishni tartibga solish tizimini va kapital bozorini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida" <https://lex.uz/acts/-4342729>

-tovar va moliya bozorlarida raqobat muhitini ta'minlash sohasida yagona davlat siyosatini amalga oshirish;

-tovar va moliya bozorlarida raqobat muhiti holatini tizimli tahlil qilish, xo'jalik yurituvchi subyektlarning ustun mavqeni suiiste'mol qilishi, "kartel" kelishuvlari va til biriktirish, insofsiz raqobatni aniqlash va ularga chek qo'yish;

-savdolar, iqtisodiy konsentratsiya va davlat ko'magini monopoliyaga qarshi tartibga solish;

-bozor ishtirokchilariga yuqori likvidli, shu jumladan, tabiiy monopoliya subyektlari tomonidan ishlab chiqariladigan tovarlardan (ishlar, xizmatlardan) foydalanishda teng shart-sharoitlarni ta'minlash;

-qonun hujjatlarining raqobatga ta'sirini baholash, davlat organlarining raqobatni cheklovchi qarorlar qabul qilishiga va shunday harakatlarni amalga oshirishiga yo'l qo'ymaslik;

1-jadval

№	Tashkilotlar toifasi (2024 yil holatiga ko'ra)	Soni (ta)
1	Tabiiy monopoliya subyektlari	69
2	Tovar yoki moliya bozorida ustun mavqega ega xo'jalik yurituvchi subyektlar	74
3	Mahalliy ijro etuvchi hokimiyat organlari	35
4	Respublika ijro etuvchi hokimiyat organlari	31
5	Davlat ishtirokidagi korxonalar	36
	Jami	245

2024 yil holatiga ko'ra, O'zbekiston Respublikasida monopoliyaga qarshi siyosatni amalga oshirish va raqobat muhitini rivojlantirish borasida

monopoliyaga qarshi komplayens tizimini joriy etish ishlari izchil davom ettirilmoqda. Jadval ma'lumotlaridan ko'rinib turibdiki, hisobot yilida jami 245 ta tashkilotda mazkur tizim to'liq joriy etilgan. Ularning asosiy qismini tovar va moliya bozorida ustun mavqega ega bo'lgan xo'jalik yurituvchi subyektlar (74 ta) hamda tabiiy monopoliya subyektlari (69 ta) tashkil etib, bu raqobat xatarlarini kamaytirishga qaratilgan maqsadli yondashuv mavjudligini ko'rsatadi.

Shuningdek, mahalliy (35 ta) va respublika (31 ta) ijro etuvchi hokimiyat organlarida komplayens tizimining joriy etilishi davlat boshqaruvi jarayonlarida raqobat to'g'risidagi qonunchilikka rioya etilishini kuchaytirishga xizmat qilmoqda. Davlat ishtirokidagi 36 ta korxonada ushbu tizimning amalda qo'llanilishi esa davlat va bozor munosabatlarida shaffoflikni oshirishga zamin yaratmoqda.

2024 yil davomida komplayens tizimi joriy etilgan tashkilotlar xodimlari uchun 6 marotaba o'quv-amaliy seminarlar tashkil etilib, ularda 500 nafardan ortiq xodimlar ishtirok etgani tizimning samaradorligini ta'minlashda kadrlar tayyorlashga alohida e'tibor qaratilayotganini ko'rsatadi.

Amaliy natijalar shuni ko'rsatadiki, 2024 yilda tender savdolarida 49 ta holatda raqobatni cheklovchi affillanganlik va kelishilgan harakatlar aniqlanib, ularning oldi olingan. Bundan tashqari, yuqori likvidli va monopol turdagi mahsulotlarni birja savdolariga qo'yishda aniqlangan 2 ta kamchilik bo'yicha mas'ul xodimlarga nisbatan ta'sirchan choralar ko'rilgan. Shuningdek, 3 ta holatda davlat ishtirokidagi xo'jalik yurituvchi subyektlarni tashkil etishda monopoliyaga qarshi organning oldindan roziligi olinishi ta'minlangan. Korxonalarning 20 dan ortiq rasmiy veb-saytlarida raqobat qonunchiligi buzilishlari haqida murojaatlarni qabul qilish sahifalarining yaratilishi ochiqlik va jamoatchilik nazoratini kuchaytirgan.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O‘zbekiston Respublikasi “Raqobatni rivojlantirish” to‘g‘risidga qonun <https://lex.uz/uz/docs/-7091636>
2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Davlat aktivlarini boshqarish, monopoliyaga qarshi kurashishni tartibga solish tizimini va kapital bozorini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida <https://lex.uz/acts/-4342729>
3. <https://raqobat.gov.uz/uz/monopoliyaga-qarshi-komplaens-tizimini-jorij-etish-sohasida-2024-jilning-birinchi-yarim-jilligida-amalga-oshirilgan-ishlar>
4. O‘zbekiston Respublikasi Statistika Markazi
5. Xudoyberdiyeva, O. O. (2024). Monopol Sharoitda Narx Belgilash Va Monopol Hokimiyat Ko‘rsatkichlarini Pasaytirish. Boshqaruv Va Etika Qoidalari Onlayn Ilmiy Jurnali, 5(1), 6-8.